

ŠTO JE LJUDSKA DUŠA?

LJUDSKA MISAO O DUŠI

Nema naroda ni plemena — tako svjedoče i najnovija etnološkijska istraživanja — u kojih rječniku ne bi bilo riječi i pojma »duša«. A nije ni čudo! Ta svaki se čovjek osjeća upravo uronjen u neki svijet, koji kao da je preskočio ograde vremena i prostora te zbacio sa sebe teret zakona tromosti, što poput more pritište sav tvarni (materijalni) svijet. Štoviše! Čovjek dobiva dojam, da je s tim svijetom mnogo uže i nerazdružljivije povezan negoli s ovim, što ga zamjećuje svojim ćutilima; on taj svijet neposredno proživljava i nosi u sebi. Tako na pr., kad gleda u svojoj nutrinji razbojište, po kojem se gone svijest dužnosti i zamaljivost užitka, pozornicu, na kojoj samosvjesno nastupa pravo, a bojažljivo se ogleda odgovornost. Ili kad doživljava svoju nutrinju kao neki, rekli bismo, upravo beskrajni prostor, što po njemu bez kraja i konca odjekuju ljubav i mržnja, radost i žalost, užitak i želja, a da ga nikad ne mogu sasvim ispuniti prema onoj pjesnikovoj: »Ljudskom srcu uvijek nešto treba — zadovoljno posve nikad nije...« Ili ga proživljava kao neko čvorište, u kojem se sastaje bezbroj nekih tajanstvenih niti, što ga vežu s članovima obitelji, roda pa narodne i državne zajednice; čak ga stavljaju u odnos prema članovima cijeloga ljudskoga roda, pa i onima, kojih ili više ili još nema na ovome svijetu. A vežu ga te tajanstvene niti odnosa i s onima, koje smatra višima od sebe: s lučonošama znanja i umijeća, s nosiocima vlasti (auktoriteta) ili čak i s nekim neizmjereno uzvišenim i moćnim Bićem, što Ga zove Bogom... To je svijet za se, temelj sve t. zv. duševne i duhovne uljudbe (kulture), što ga poznaje i u kojem se kreće svaki bilo civilizirani bilo primitivni čovjek.¹

I proživljavajući taj svijet i krećući se u njemu mi se ne možemo oteti dojmu, da u nama postoji neko živo svojevrсно i jedinstveno biće, koje je stup, što na njemu taj svijet počiva, posmatrač, koji taj svijet gleda, i činilac, koji zahvaća u tok njegovih zbivanja.² To onda ide tako daleko, da ovom biću dajemo posebno ime »duša«, da ga nekako razlikujemo od samih sebe i da

¹ Vidi: Cathrein, Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit, Freiburg 1914, 3 sv. i Schmidt W., Der Ursprung der Gottesidee, Münster 1926. i dalje; dosele 7 sv.

² Por. Geyser, Die Seele, ihr Verhältnis zum Bewusstsein u. zum Leibe, Leipzig 1914., str. 1.

se pitamo: Što biva s njim poslije naše smrti? Da li nas sa smrću sasvim nestaje? Ili možda to tajanstveno biće, ta duša (kao dio našega »ja«) dalje živi? Da ipak sasvim ne prestajemo nego što-više možda čak i sretnije živimo onkraj groba? To su eto misli, koje se jednako nameću svakom čovjeku, civiliziranu i primitivcu, uku i neuku.

Ne će nas stoga iznenaditi, ako čujemo, da i pitanje: »A što je zapravo ta duša? Je li to tek fikcija, plod mašte i srca ili neka stvarnost? I, ako je stvarnost, kakova je? Je li to tvar (materija), makar i najfinija, ili je njezina negacija?, da i to pitanje ili niz pitanja o samoj duši nije dalo čovjeku mira od praskozorja ljudske misli pa do dana današnjega; da je dobivalo i dobiva još uvijek razne odgovore i postaje tako prava raskrsnica, na kojoj se razilaze cijeli nazori na svijet i život, kao monizam i dualizam, teizam i ateizam.

Kolikogod i bili različiti odgovori, što su ih vjekovi, škole i filozofijski nazori davali na pitanje o naravi ljudske duše, ono se ipak svi mogu svrstati u par razreda (kategorija). To je pitanje, može se reći, ciljem unakrsne vatre, što je otvaraju u jednu ruku t. zv. aktualizam i materijalizam, a u drugu substancijizam i spiritualizam.

DYOBOJ: AKTUALIZAM — SUBSTANCIJANIZAM

Kao klasik aktualizma poznat je engleski empirista Hume, kojemu je cijeli naš nutarnji svijet tek hrpa doživljaja, svežanj ili snop raznih osjeta odnosno predodžaba, koje su među se povezane tek običnim asocijacijama!^{2a} Dakle lanac radnja ili akcija (odatle prema latinskom »actio« (= čin, radnja) ime aktualizam!), za koji se može svaki čas reći: Bilo pa prošlo, i ništa više! A novija imena, kao na pr. Taine,³ Wundt,⁴ Ebbinghaus,⁵ Paulsen⁶

^{2a} A treatise of Human Nature, London 1882., t. I., str. 534.: »I may venture to affirm of the rest of mankind, that they are nothing but a bundle or collection of different perceptions, which succeed each other with an inconceivable rapidity and are in perpetual flux and movement... The mind is a kind of theatre... There is properly no *simplicity* in it at one time, nor *identity* in different...«

³ De l'intelligence, Paris 1883., vol. I., str. 8.: »De même que la substance spirituelle est un fantôme créé par la conscience, de même la substance matérielle est un fantôme créé par les sens« Por. Siwek, Psychologia metaphysica, Roma 1939., str. 384. u bilj.), koji navodi izdanje od g. 1895.

⁴ Logik, Stuttgart 1894., sv. I., str. 536.: »...hat der Begriff der materiellen Substanz stets einen hypothetischen Charakter... der Versuch, für den letzten Grund unserer innern Erfahrung, für die Tatsachen des Selbstbewusstseins und des Willens, ein Substrat anzunehmen, welchem eine ähnliche Bedeutung zukäme wie dem Substanzbegriff in der äussern Erfahrung, auf einer Täuschung beruht...«

⁵ Grundzüge der Psychologie, Leipzig 1902., 2 sv.

⁶ Einleitung in die Philosophie, Stuttgart 1923.

pa Titchener⁷ ili Henri Bergson⁸ — da spomenem samo par poznatijih! — rječito svjedoče, da sa starim pozitivistom Hume-om nije i aktualizam pao u grob.

Ako u nama zaista nema ništa osim hrpe doživljaja ili radnja, kako tvrdi aktualizam, onda zapravo ne bismo ni smjeli govoriti o »duši« u običnom značenju te riječi, jer duše onda i nema. Ebbinghaus to otvoreno i priznaje.⁹ »Jedva je, veli on, moguće izbjeci tomu, da nosioca duševnog života u netom razvijenom smislu kao skup svega nošena prigodice ne nazovemo dušom. Reći ćeš mi, da takvom upotrebom ta riječ sasvim gubi onaj smisao, za koji je isprva skovana, i koji još uvijek ima kod velike većine ljudi. To je istina. Ali, nastavlja Ebbinghaus, bila bi savršena pedanterija sablažnjavati se nad tim i možda čak htjeti tu riječ izbaciti iz psihologije. Ta mi vučemo sa sobom ostatke preživjelih nazora u stotinu stvari pomoću starih izraza, kojima mi dajemo novo značenje, dok ih drugi upotrebljavaju u starom...« Ebbinghaus dakle, a s njim i aktualizam uopće priznaje, da je — iako je to paradoksalno! — njihova psihologija nauka o duši a bez duše! Jednako izjavljuje, da ipak upotrebljava riječ »duša«, ali u sasvim promijenjenom značenju, koje je ljudima posve tuđe i sasvim nepoznato.

Puno je bliži shvaćanju običnog čovjeka substancijanzam sa svojim zasadama. Prema nauku substancijanizma naša nutrinja nije tek skup, hrpa ili snop radnja, recimo misli i želja, odluka i nastojanja, nego u prvom redu neki uvijek sebi jednaki »ja«, koji se iza njih sakriva i preko njih očituje, rađa ih, nosi i posjeduje. Stoga je naša duša substancija (od lat. sub-stare (= biti pod) odatle i ime substancijanizam) t. j. nosilac i uzročnik tih radnja, pomoću kojih se mijenja na bolje, obogaćuje iskustvom, znanjem, energijom. Kao što lipa ili stoljetni hrast niče kao klica iz sjemena, raste i napreduje, lista i gubi lišće, cvjeta i zameće plod, što u sebi nosi jednu novu budućnost, a ipak ostaju ista lipa ili isti hrast, tako je prema substancijanizmu i s našom nutrinjom. To je duša ili biće, koje od prvih utisaka osjetnih spoznaja u najranijem djetinjstvu, kad se počinje buditi život, napreduje sve do genijalnih nadahnuća i izuma kao jesenskih plodova, kojima se više puta kroz vjekove može koristiti cijelo čovječanstvo. Naše

⁷ Lectures on the experimental psychology of the thought processes, 1909. Por. Fröbes, Lehrbuch der experimentellen Psychologie, Freiburg 1923, sv. I., str. 417.

⁸ L'évolution créatrice, Paris 1912., str. 270.: »Il n'y a pas de choses, il n'y a que des actions«. To dakle nije samo psihologijski nego upravo metafizički aktualizam! Por. Siwek, op. cit., str. 383. u bilj.

⁹ U nav. dj., sv. I., str. 17., gdje se još pozivlje na primjer s izlaskom i zalaskom sunca. Ali, ako bi baš tko god htio, mogao bi govoriti mjesto: sunce je izašlo — zemlja se okrenula opet prema suncu, mjesto sunce je zašlo — zemlja se okrenula od sunca, i to bi imalo pametni smisao, dok govoriti do-sljedno mjesto »duša« »skup svega nošena« dovodi do potpunog nesmisla!

misli i želje, naše odluke i nastojanja — to su kao plodovi i cvijeće duše, koji dolaze i prolaze, a nosilac njihov — duša ostaje.¹⁰

Jedva je moguće ne priznati, da je substancijizam puno prirodniji i bliži običnom zdravom razumu od aktualizma. Ali može li se još danas znanstveno opravdati? Nije li to, kako Ebbinghaus misli, zastarjeli i preživjeli nazor, koji ne može podnijeti kritičkog noža moderne psihologije? Istina je: kad bi se gledalo na godine, substancijizam bi bio poput časnog starca, koji se želi omjeriti s aktualizmom kao mladim čovjekom u naponu snage. Ali, kad se radi o istini, zrelost ne mora značiti minus nego može biti štoviše veliki plus! U našem slučaju to više, što se na strani substancijazma nalaze najveći geniji čovječanstva i korifeji filozofije: Sokrat, Platon, Aristotel, sv. Augustin i sv. Toma Akvinac, Suarez i Duns Scot. A imena iz naših dana kao Mercier,¹¹ Kleutgen,¹² Geysler,¹³ Lindworski, Przywara pokazuju, da je substancijizam i danas pun životne snage. Kad bi bilo duševna veličina bilo broj zastupnika sami odlučivali sudbinom substancijazma i aktualizma, ovaj bi zadnji izvukao tanji kraj! Ali u znanosti uopće, a u filozofiji napose valja se držati načela: »Tantum valet auctoritas, quantum valent argumenta — onoliko vrijedi ugled pojedinaca, koliko im vrijede dokazi!« Pozvat ćemo stoga kako aktualizam tako i substancijizam pred strogi i neumoljivi ispit činjenica svojega unutrašnjega svijeta. Kako s činjenicama nema šale — jedna poslovice veli: »the facts are stubborn things — činjenice su tvrdoglava bića« — to će nam taj ispit najbolje ocijeniti i jedan i drugi nauk.

Zademo li malko pažljivije u svoju nutrinju, promotrimo li potanje svoj nutarnji svijet i život, moramo priznati ovu činjenicu: Mi proživljavamo svoju unutrašnjost kao dva pojasa ili dvije zone. Jednu jasniju, koja se neprestano mijenja: tu se kao nestašna djeca naganjaju i jedno drugo vuku misli i osjećaji, predodžbe, želje i odluke. Ali sve nose na sebi neku zajedničku signaturu ili oznaku: one su nečije, one su moje. *Ja* mislim, *ja* osjećam, *ja* si predočujem, *ja* želim, *ja* odlučujem. Upravo bi bila besmislica misao, a ničija, koje nitko ne misli, želja, a ničija, koje nitko ne želi, odluka, a ničija, koje nitko ne odlučuje. I dok se tako u potpunom svijetlu neprestano izmjenjuju predodžbe sa željama, misli s odlukama, dotle taj netko, čije su, kao da ostaje neprestano isti: isti onaj moj *ja*, koji je čas prije mislio ili maštao, sad osjeća pa onda želi i napokon odlučuje. Te promjene u meni kao da su prozori, kroz

¹⁰ Valja dakako ipak paziti na to, da se radi tek o analogiji, pa dok su cvijeće i plodovi sastavni dijelovi same lipe ili hrasta, dotle se to ne može reći za dušu i njezine misli, želje itd.

¹¹ *Traité élémentaire de philosophie*, Louvain 1920. i druga djela kao *Psychologie*, 3 sv.

¹² *Philosophie der Vorzeit*, Innsbruck 1878., 2 sv.

¹³ *Psychologie*, Münster 1920., 2 sv.

koje neprestano netko, ali uvijek isti proviruje. On doduše ostaje u sjeni, ali ipak pada na nj pram svijetla, odsjev s prozora, pa mi se u njemu čini kao neko uporište, na koje se upiru ta eterska bića misli, osjećaja i želja, kao nosilac, koji ih sigurno drži, kao tajanstveno morsko dno, što nosi uzburkanu pučinu i na njoj usidrene brodove. I eto taj jaki nosilac, to čvrsto uporište, to tajanstveno dno, u kojem su usidrene naše misli i naši osjećaji, želje i odluke — to je drugi polutamni pojas, nešto zasjenjena zona naše vlastite nutrinje. Kako će nam protumačiti tu činjenicu substancijanizam, a kako aktualizam?

Substancijanizam smatra, da to nije samo neko prividanje, nego da je naša nutrinja zaista sastavljena od nekoga nosioca, uzročnika i raznih nošenih elemenata, i da taj nosilac ostaje, dok nošeni elementi prolaze. Nosilac je sama naša duša, a nošeni prolazni elementi njezini čini. Ona je onaj tamniji pojas, zasjenjena zona, a čini svijetao pojas ili jasna zona. Duša je naša poput svjetionika, koji baca svijetlo na sve strane, a sam ostaje u tami; mi tek iz pramova svijetla, što ih baca, možemo zaključiti ili nekako razabrati njegov položaj i veličinu. Shvatljivo je dakle, odakle promjene i odakle onaj stalni ja u njima, shvatljivo i to, odakle na promjenama ona signatura: »nismo svoje, nećije smo tuđe, nošene smo«, shvatljivo napokon i to, kojim pravom govorimo s uvijek istim podmetom (subjektom): *ja* mislim, *ja* govorim, *ja* hoću!

A što će aktualizam na sve to? Teško bi bilo nijekati tvrdo-glavu činjenicu. Zato i Ebbinghaus govori o »skupu svega nošena«! Ali kako je tumači? Aktualizam tvrdi, da u našoj nutrinji stvarno nema dva navedena pojasa, dvije spomenute zone; da nema tu nikakova »nosioca« i ničega »nošena«. To je neko prividanje, dok uistinu postoji tek hrpa ili kup radnja, za koje nam se čini da su nošene. Duša kao neki od nošenih radnja različiti nosilac ne postoji. I zato pravilno govoreći ne bismo zapravo smjeli reći: *ja* mislim, *ja* želim, *ja* hoću ili *ja* sam gladan, *ja* mislim, što ću i kako ću sutra, *ja* ljubim svoju majku, svoju domovinu, nego: skup doživljaja je gladan, snop radnja misli, što će sutra jesti, hrpa doživljaja i snop radnja ljubi svoju majku i svoju domovinu ili u najpovoljnijem slučaju sasvim bezlično: misli se, osjeća se, hoće se, kaošto kažemo: grmi, sijeva i sl. Naš ponosni *ja* zapravo znači hrpu, kup ili snop radnja, koje se počinju i svršavaju svaka o svom trošku, a da nisu ničije, a da nema nikoga ili ničega stalnoga, što ostaje, dok one prolaze i nestaju! Jer na aktualističku ne bismo smjeli ni govoriti o duši, nego tek o »svežnju« ili »snopu« doživljaja!

Već nam ovo dovoljno jasno pokazuje, kako je na ispitu činjenice prošao substancijanizam, a kako opet aktualizam. I gotovo nam je nemoguće suspregnuti smijeh, kad gledamo zastupnike aktualizma, pošto su glasno izviknuli, da nema duše osim da tim imenom nazovemo samo »skup svega nošena«, kako nešto tiše do-

daju, da je ipak »jedva moguće izbjeći tomu«,¹⁴ da taj skup »prigodice ne nazovemo dušom« i da bi »bila savršena pedanterija htjeti tu riječ izbaciti iz psihologije«! Dobro na to primjećuje Geysler,¹⁵ da se tu ne radi o »savršenoj pedanteriji«, nego o stvarnoj nemogućnosti napisati psihologiju ili govoriti o našem nutarnjem svijetu, a da se pri tom riječ »duša« ne upotrijebi u našem smislu t. j. kao pravi nosilac od sebe različnih promjena: misli, želja, osjećaja i odluka. Do dana današnjega nijedan aktualista nije napisao takove psihologije, jer je ipak htio, da ga drugi razumiju, i da sama sebe razumije, te je lativši se per a volens nolens postao — substancijanista!

Još se jasnije vidi, kako aktualizam mora na ispitu činjenica zatajiti, ako svjedočanstvo svojega unutrašnjega svijeta, svoje svijesti slijedimo bilo u dublinu bilo u širinu. Samo jedan ili drugi primjer! Uzmimo, da držim kakovo predavanje: Ja čitam, što sam napisao, sjećam se, kako sam pisao, mislim, dokazujem, zaključujem o predmetu samoga predavanja, a ujedno pratim, kako kod slušača pažnja raste i popušta. Ja sam svega toga svijestan. Nastaje pitanje: kako je moguće takovo jedinstvo u takovu mnoštvu? Da sve to zajedno bude svijesno jednomu, meni — mojemu ja, a ujedno da se međusobno razlikuje, da bude povezano u neko svijesno jedinstvo, a opet ostaje mnoštvo?

Substancijanizam nam odgovara na to pitanje ovako: To je moguće stoga, što su ti doživljaji povezani među se kao točke kružne periferije (oboda), ali i svaki za se spojeni s nekim središtem, nekom stalnom točkom, odakle ih je moguće sve pregledati. To je mirno središte uvijek isti ja, koji ih promatra, izvodi i upravlja. Razumljivo je dakle, otkud uvijek isti ja pripisujem sebi i čitanje i mišljenje i sjećanje; razumljivo i jedinstvo svijesti i mnoštvo doživljaja!

Ali aktualizam? Za nj ne postoji nikakovo stalno središte, s kojim bi bili povezani pojedini doživljaji, s kojega bi se mogli promatrati, poređivati i razlikovati. Za nj postoji samo periferna povezanost tih doživljaja ili bolje samo lanac radnja, koje su kao karike među se povezane vremenskim slijedom i uzročnim vezom, ukoliko u neprekinutom slijedu jedan doživljaj rađa drugi. Mogu li nam dakle taj vremenski slijed i uzročni vez samí protumačiti jedinstvo svijesti? Ako se, recimo, sastane društvanca i provodi vrijeme u ugodnom čavrljanju, izmjeni misli, jednoj se riječi pridomeće druga, jedna misao izazivlje drugu, i eto nam povezanosti doživljaja i vremenskim slijedom i uzročnim vezom! Pa ipak ne nastaje samo jedna svijest, jedna duša ili jedan »ja« od toga društvanca, nego svaki veoma dobro razlikuje svoju misao i svoju gestu od misli, riječi i gesta ostalih. Ako je aktualističko tumačenje pravo, zašto u tom slučaju nema jedinstva svijesti? Možda

¹⁴ Na nav. mj.

¹⁵ Die Seele, str. 2.

će tkogod reći: Pa ne može biti jedinstva svijesti, kad se radi o raznim ljudima. Ali patologija pokazuje slučajeve t. zv. raskrojenog ja,¹⁶ gdje u istom čovjeku živi svijest dvaju ja. A to pokazuje, da jedinstvo svijesti ne potječe od tjelesnoga jedinstva. Uostalom to tvrditi znači ispovijedati materijalizam, koji ćemo oćeniti malo niže. I zato ima pravo substancijanizam, kad odgovara, da u navedenom društvancu ne može biti jedinstva svijesti zato, jer nema zajedničkog i stalnog središta, jednoga zajedničkog ja, iz kojega bi te misli izvirale i opet se u njemu sastajale. A aktualizam će nam s Hume-om,¹⁷ tim svojim klasikom, otvoreno priznati, da uopće ne nalazi mogućnosti protumačiti jedinstva svijesti.

Navedena poteškoća s jedinstvom svijesti raste upravo u nepreglednost, ako uzmemo na oko činjenicu, da smo svijesni svoje istovjetnosti i svoje odgovornosti za duge razmake vremena. Sjećamo se svoje najranije mladosti, svojih prvih utisaka u školi, u životu podnesenih nepravdi i polučinih uspjeha te smo svijesni, da smo i danas oni isti, koji su to onda doživjeli. Ako, recimo, istom nakon dvadeset godina izađe djelo na vidjelo, koji će se zločinac usuditi opravdavati time, da je on tada bio neka druga osoba, pa da ga se ne može danas zvati na odgovornost? Ili tko bi s takovom motivacijom odbio zasluženno odlikovanje? Sa stanovišta substancijanizma posve je razumljivo reći: »Ja sam to učinio! To je moje djelo!«, makar se radilo o stvari, učinjenoj prije dvadeset, četrdeset i više godina. Jer je ovaj moj isti ja, koji danas daje takovu izjavu, egzistirao prije toliko godina te izveo rečeno djelo, koje zaslužuje hvalu ili ukor. Ali sa stanovišta aktualizma reći za takovo djelo »Ja sam ga učinio! To je moja zasluga ili krivnja!« pravi je nesmisao. Jer u tom slučaju ovaj moj današnji ja, što daje izjavu, sasvim je deseti od onoga, koji je djelo izveo; današnjega ja nije *tada* bilo, a tadašnjega opet *sada* i to već odavno nema!

Aktualistički filozofi pokušali su se izbaviti iz te neprilike na razne načine. Tako su neki rekli, da i nekadašnje djelo i sadašnju izjavu valja pripisati cijelom onom nizu doživljaja, koji su protekli od nekadašnjega djela do današnje izjave. Ali se jedva moguće oteti dojmu, da je to još veći nesmisao, kad taj niz kao cjelina nikada nije postojao niti će postojati. To je lanac, što visi u zraku samo još s tom nesretnom razlikom, da i u zraku ne visi cio nego tek u komadićima, koji jedni druge slijede! James¹⁸ je međutim poduzeo još jedan beznadni pokušaj, da spase položaj. Upotrijebivši neku Kantovu misao ustvrdio je, da svaki naš kasniji doživljaj u se prima, sebi utjelovljuje raniji s njegovim ja. Tako onda da može moj sadašnji ja sebi pripisati i sve prošle doživljaje. Nego i taj se pokušaj razbija na činjenicama. Tako po-

¹⁶ Por. o tom Fröbes, nav. dj., sv. II., str. 112. i dalje (Freiburg 1929.)

¹⁷ Prema Fröbes, nav. dj., sv. II., str. 103.

¹⁸ Vidi Fröbes, nav. dj., sv. II., str. 104.

najprije na činjenici, da se lanac naših doživljaja redovito prekida (dubokim snom) pa se mora iznova počinjati, i ja prema tome ne bih više mogao preuzeti svojih jučerašnjih doživljaja i smatrati ih svojim. Onda na činjenici, da radio ne znam što, nikako ne mogu u sadašnjem svojem doživljaju naći svijesti o svim doživljajima svojega života, a morao bih je naći, kad ju je sadašnji doživljaj sebi utjelovio. Napokon sve, kad bismo svakog časa i znali sve, štogod smo ikada doživjeli, ipak ja ne bih na pr. mogao reći: »Ja, koji sad predajem, spremio sam jučer ovo predavanje«, jer ne potječe moj jučerašnji ja i moje jučerašnje spremanje od današnjega ja i današnjega predavanja nego baš obratno!

Na osnovu svega dosele izvedenoga, moramo reći: Ako je uopće moguće razumski shvatiti i opisati naš vlastiti nutarnji život, onda je to moguće samo sa stanovišta substancijanzima, t. j. sa stanovišta, prema kojemu u nama živi duša kao biće sebi jednako, isto od našega rođenja do smrti, biće, koje uzrokuje, nosi i svijesno promatra promjene, što se zbivaju s nama, kad mislimo i predočujemo, osjećamo i želimo, odlučujemo i izvodimo odluke. Do toga je shvaćanja došlo i opće uvjerenje, što ga znanost svojom logikom samo potvrđuje i produbljuje rezultat, do kojega je čovjek došao trijeznim razmišljanjem na snovu svojega usebnog iskustva. Taj rezultat izriče riječima: ljudska je duša substancija; ispravno gledanje na dušu jest samo substancijanzam!

DVOBOJ: MATERIJALIZAM — SPIRITUALIZAM

Ali odlučivši dvoboj između aktualizma i substancijanzima u korist ovoga zadnjega, nameće nam se novo pitanje: »Je li ta naša duša biće ili substancija različna od tijela?« U zao čas, jer odmah postajemo svjedoci novoga dvoboja, samo što ovaj puta dijele perje materijalizam i spiritualizam!

Kako nam svjedoče etnologija i prehistorija (prapovijest) čovječanstva, korijenje spiritualizma ili nauka, prema kojemu je ljudska duša biće sasvim različito od materije ili stvari uopće, a našega tijela napose, seže u samu zoru ljudskoga roda. U najstarijim nalazima prvih tragova, što ih je ostavio čovjek na ovoj zemlji, uvijek i uvijek, kako to već po x-ti puta pokazuje na pr. Homo pekinensis ili Sinanthropos, nailazimo i na dokaze čovjekova uvjerenja, da s njime nije sve svršeno, kad ga sruši hladna smrt. To drugim riječima znači uvjerenje, da osim tijela, kojega je sudbina po smrti očita, u čovjeku mora biti nešto, neka substancija — mi smo je nazvali dušom! — koja ostaje i dalje, makar se tijelo raspalo; biće, koje prema tome mora biti drugačije nego tijelo: neraspadljivo, neumrlo te koje se ne da zatvoriti u hladni grob. I to se uvjerenje vuče kao crvena nit kroz cijelu povijest čovječanstva, osvaja ne samo vjeru nego i znanost i umjetnost te upravlja cijeli život pojedinčev i cijela razdoblja u povijesti ljudskoga roda. Pravo veli Goethe: »Du hast Unsterblichkeit im Sinn;

Kannst du uns deine Gründe nennen? Gar wohl! Der Hauptgrund liegt darin, Dass wir sie nicht entbehren können!¹⁹ Ali zašto ne možemo biti bez uvjerenja o besmrtnosti vlastite duše i, dosljedno, bez uvjerenja o netvarnosti ili spiritualnosti (odatle ime prema latinskom: spiritus, - alis — netvaran, duhovan) njezinoj? Zbog logičkih ili psihologijskih razloga? Zbog zahtjeva razuma ili srca?

Materijaliste svi od reda proglašuju uvjerenje o egzistenciji netvarne duše psihologijskom potrebom, postulatom srca ili, recimo, »praktičkog uma«. Tako na pr. bečki filozof Jerusalem, kojega je »Uvod u filozofiju« preveđen i na hrvatski,²⁰ tvrdi, da je čovjek još u primitivnom stadiju sanjajući svoje pokojnike objeručke prihvatilo misao, da oni ipak i dalje žive, pa da njegova duša za spavanja ostavlja svoje tijelo te ide k njima na razgovor; to da je onda izvor uvjerenja, da u nas ima netvarna ili duhovna substancija ili duša. Samo nam taj filozof ne kazuje ništa o tom, kako će se s tom teorijom o postanku duše složiti činjenica, da je primitivac sanjao i svojega omiljelog konja i psa, pa se ipak nije razvilo uvjerenje, da u njih ima također duhovna duša, koja bi i poslije smrti egzistirala? Radi toga već spominjani Ebbinghaus tvrdi doduše također,²¹ da je misao o duši »nastala još u ranim razvojnim razdobljima ljudske misli iz fantastičkog tumačenja snažnih iskustava sa spavanjem, sa snima i sa smrću, koja su se osobito usjekla u pamet«, ali odmah oprezno dodaje: »Ipak prave podloge nema (= misao o duši!) u tom, nego u duševnim potrebama (Gemütsbedürfnissen) i željama ljudskim«. I samo je onda dosljedno, ako o logičkim dokazima za dušu kao samostalno duhovno biće tvrdi, da im je svima, »kratko rečeno, zajedničko to, da zapravo ne dokazuju (dass sie nicht zwingend sind)«.

To nepriznavanje logičke potrebe za duhovnu, od tvari i tijela posve različnu dušu, zajedničko je dobro svim materijalistima; oni svi složno svode dušu na običnu materiju ili tvar (odatle im onda i ime, opet prema latinskom, materijalizam i materijaliste!). Ali način, kako svode dušu na zajednički nazivnik s materijom, različit je. Dok na pr. Freud zaobilaznim putem t. zv. »sublimacije« sav duševni život čovjekov i svu njegovu kulturu pretvara u tvar, dotle materijaliste prošloga vijeka kao Feuerbach, Marx, Haeckel i njihovi preteče iz starog vijeka kao Demokrit ili Epikur naprosto i otvoreno žele sav naš nutarnji život stući u materiju. Tek su stari Demokrit i Epikur očito uzimajući u obzir činjenicu, da je naša misao ipak nešto finije negoli kamen, smatrali barem, da je naša duša sastavljena od finijih ili i veoma finih atoma, dok zastupnici današnjega materijalizma znadu čak tako daleko ići, da tvrde: Čovjek je ono, što pojede (Der Mensch ist, was er isst!).

¹⁹ Zahme Xenien III., 30.

²⁰ Uvod u filozofiju, Preveo Dr. Fr. Jelašić, Zagreb 1938.; por. napose str. 167.

²¹ Nav. dj., sv. I., str. 11. i dalje

Materijalizam dakle sav naš nutarnji život: misli i odluke, sudove i zaključivanja, svijest i samosvijesni naš ja smatra ili izravno nekom, iako finijom tvari, ili barem nekim tvarnim popratnim pojavom, fiziolozijskim procesom ili nekom sjenom odnosno odsjevom tih procesa, s kojima su vezani na život i smrt. Ako ja razmišljam, tad je to sekrecija ili fosforesciranje mozga; ako hoću, tad je to naprezanje ili upravljanje mojih fizičkih snaga k nekom cilju. Ako sam svijestan *svojih* misli i *svojih* doživljaja te ih samosvijesno pripisujem svojem »ja«, što ga oštro razlikujem od drugih ljudi, tad je to stoga, što se sve to rađa, odigrava i ostaje u mojem tijelu, mojem organizmu kao njegova funkcija. Stoga s tijelom propada sve, sa smrću je svemu kraj, i nema smisla govoriti o nekom životu onkraj groba!

Materijalizam se, kako vidimo, kao i aktualizam svijesno stavlja u opreku s vulgarnim uvjerenjem. Tomu nasuprot spiritualizam smatra, da je vulgarno uvjerenje i opet u pravu, da doduše odgovara i težnjama ljudskoga srca, ali da dobiva i pred forumom razuma potpuno opravdanje, riječju: da je egzistencija duše kao posebnog i samostalnog od tijela različenog i duhovnog bića prije svega logički zahtjev razuma, a tek onda može biti i potreba srca. Poput substancijanizma može se i spiritualizam podičiti time, da su ga već u predkršćanskoj filozofiji zastupali Sokrat, Platon i Aristotel te novoplatonizam — sve ljudi i struje, što bez sumnje znače vrhunac ljudske misli prije Krista, dok o kršćanskoj eri ne treba ni govoriti. Zanimljivo je samo ustanoviti, da je u najnovije doba čak i iskustvena [empirijska] psihologija, koja je najprije zauzela sasvim negativan stav prema duši (Höfding ju je nazvao: »psihologijom bez duše«) napose Külpeova škola (»Denkpsychologie«), dovela do rezultata, koji se moraju smatrati novom potvrdom za staru istinu o duhovnosti duše. Dokazuju to među ostalim imena kao Spearman, Aveling, Erisman, Delacroix, Bumke...²² Razumijemo, da je Fröbes mogao nedavno napisati:²³ »In den neueren Untersuchungen (= mišljenja) hat sich der Intellektualismus vielfach durchgesetzt«.

Ali, iako smijemo reći, da spiritualizam ima na svojoj strani kvalitet, a možda čak i kvantitet znanstvenih radnika i njihova rada, ipak želimo i ovdje, da govore razlozi, a ne auktoritet. Zaći ćemo zato i opet malko u svoju nutrinju te iz nje izvaditi nekoliko činjenica. S njima ćemo onda na ispit sa spiritualizmom i s materijalizmom, da vidimo, koji će od njih na tom ispitu proći, a koji propasti!

Misleći i govoreći svaki od nas neprestano upotrebljava i nosi u svojoj svijesti t. zv. opće pojmove. Govorimo na pr.: »čovjek se rodi, živi neko vrijeme te napokon umre«. Ili reknemo na

²² Vidi Fröbes, nav. dj., sv. I. i to Nachtrag (Neue Forschungsergebnisse, Freiburg 1935.), str. 35.

²³ Ibid.

priliku: »trokut nije četverokut ili kružnica«. Što mi to imamo u svijesti, kad kažemo »čovjek« ili »trokut«? Ljudi ima bijelaca i crnaca, žutih i bakrenih; ima ih malih i velikih, debelih i mršavih; ima ih u djetinjoi, mladenačkoj, zreloj muževnoj i staračkoj dobi. I svaki čovjek, koji postoji, bezuvjetno pripada kojoj od navedenih kategorija: svaki ima neku određenu i to samo jednu boju, veličinu, obujam, dob. A ovaj čovjek, što ga mi nosimo u svijesti, kad kažemo za nj da se rada, živi neko vrijeme i napokon umire? Taj je i sve i ništa od svega toga. On mora biti ne samo bijel nego i crn, ne samo malen nego i velik, ne samo mršav nego i debeo, ne samo dijete, mladić ili zreo čovjek nego i starac, jer za sve njih vrijedi, na svima se njima obistinjuje ono, što tvrdimo: svi se oni rode, žive neko vrijeme i napokon umru! A opet ne može čovjek biti ujedno i bijelac i crnac, i malen i velik, i star i mlad, i tako taj naš čovjek, što ga nosimo u svojoj svijesti, nije ništa od svega toga. Što je dakle? Ili uzmimo primjer s trokutom! Svaki je trokut bezuvjetno ili istostraničan ili istokračan ili неправиian već prema tomu, da li su mu jednake sve tri stranice ili samo dvije ili napokon sve tri nejednake. Akoli gledamo na kutove, onda je svaki ili tupokutan ili pravokutan ili šiljastih kuteva. Za koji od njih vrijedi naš sud: »trokut nije četverokut ili kružnica«? Za sve! Dakle bi taj naš trokut, što ga imamo u svijesti izričući navedeni sud, morao biti i неправиian i istokračan i istostraničan ujedno te imati sve oblike kutova, što je i opet nemoguće. Što je dakle? A takovih bismo primjera mogli nizati bez kraja i konca!

Ima li dakle mogućnosti da shvatimo i protumačimo tu činjenicu? Kako je tumači materijalizam, a kako spiritualizam? Okušat ćemo najprije materijalizam!

Nema nikakove sumnje, da su našim mislima odnosno općim pojmovima od svega na svijetu najbliže, s njima najuže povezane i, ako se tako smije reći, njima najslbližnije predodžbe ili slike naše mašte te riječi našega ljudskog govora. Jer zornim slikama nastojimo kao primjerima razjasniti misao, a riječima izričemo svoje misli te ih bilo pismeno bilo usmeno predajemo drugima. Što je bliže od pomisli, da se konačno svi naši pojmovi mogu i moraju svesti na te svakako tvarne (materijalne) radnje ljudskoga bića? Materijalizam je to i pokušao, i nađe li se u pravu, dobio je bitku. Ali pokaže li se naprotiv, da je između misli te predodžaba i riječi nepremostiv jaz, da su misli sasvim nov element našega nutarnjeg života, koji se nikako ne da svesti čak ni na predodžbe ili riječi, onda je bitka za materijalizam izgubljena, onda je na ispitu činjenica propao! Što nam veli svakidašnje iskustvo, a što znanstveno istraživanje?

Zadnjih četiriju decenija iznijela je Külpeova škola i njezini učenici (Koffka, Bühler, Selz, Schwiete, Willwoll, Ach) te Binet mnogo dokaznog tvoriva,²⁴ koje pokazuje, da je nemoguće mi-

²⁴ Fröbes, nav. dj., sv. I., str. 417—432; sv. II., str. 167—176.

šljenja protumačiti slikama. Kako bismo na pr. predodžbama izrazili misao: »Ne znam, hoće li biti moguće?« Zar to nije nesmisao i nemogućnost? A kako bismo bilo kistom ili dljetom bilo maštom izrazili ove pojmove na pr.: možda, nipošto, ne, neshvatljivo, očevidnost i sl. I tako ima stotinu misli i pojmova, kojih nije moguće naslikati; možemo ih samo simbolički izraziti t. j. uzeti nešto sasvim drugo (na pr. grb i zastavu, da označimo državu i narod), što nikako ne odgovara mišljenoj stvari, pa mu onda pridati novo značenje. Ali je odmah jasno, da misao nije simbol, nego ono, što simbol označuje. I tako nastaje opet pitanje, što je to značenje? Tko simbolu ne zna značenja, taj ne će nikada iz njega pročitati misli ili stvari, koju simbol znači! To vrijedi za svaki opći pojam. Kako bi morala izgledati točna predodžba na pr. kolektiva od nekoliko milijuna duša? Kad mislimo na 1000 zlatnika, mašta nam predočuje tek par komada zlatnog novca; kad čujem riječ »konj«, možda mi mašta posluži tek s par poteza, kako ih dijete baca na papir htijući naslikati konja, za koje znamo, koliko sličje toj životinji, a ipak je moja misao o konju posve točna i određena. Kad pomislim na trokut, mogu si predočiti kakav trokut, ali će biti ili samo pravokut ili posve šiljasti, imat će ili nejednake stranice ili dvije ili sve jednake; prema tome ne će izraziti onoga, što mislim, kad kažem naprosto »trokut«. I kad pomislim na čovjeka, mogu si dočarati kakav portret čovjeka, kojega uopće nisam vidio, niti mi je poznat, i napisati poda nj »čovjek«, ali on će ipak biti posve određene boje, rasta, dobi, riječju: bit će posve određen pojedinac, nikako čovjek uopće. I, kad u mene ne bi bilo općeg pojma o čovjeku, ja u toj slici ne bih ni kao u primjeru ili ilustraciji vidio čovjeka nego samo X-a Y-a!

Poznato nam je iz iskustva, kako se znamo patiti tražeći sliku, koja bi odgovarala misli, što bismo je htjeli izraziti, a pokusi u laboratorijima su pokazali, da se kušanici ljute na slike, koje im dolaze na pamet, jer je misao nešto sasvim drugo negoli tvarna predodžba, koja tek izdaleka i nepotpuno može pratiti misao. To već i zbog brzine, kojom znadu ići misli, i koje tvarne predodžbe ne mogu stizavati. Pokušajmo samo zorno u mašti predočiti ovu razmjerno jednostavnu misao ili rečenicu: »Sinoć sam sav prokisao žurio kući u neko doba noći te se bez ključa našao pred zatvorenim vratima!« Kad bismo svaku svoju misao pratili takovim slikama, brzo bismo postali nesposobni misliti od puste glavobolje! I običnom iskustvu nije nepoznata činjenica, da živa fantazija često zna i te kako smetati mišljenju, osobito ako ide u dubljinu.

I tako bismo mogli nizati činjenicu za činjenicom, što pokazuju, da se misao nikako ne da poistovjetiti s predočenim slikama. Da spomenemo samo još jednu. Materijaliste se obično pozivlju na činjenicu, da ozlijedom mozga strada i mišljenje, i to smatraju dokazom, da je misao neka sekrecija toga organa i prema tome tvarna. Iskustvo i znanstveno istraživanje pokazalo je međutim ovo. Kap u mozgu dovodi obično do polovične ili i potpune

uzetosti. Bolesnik se ne može micati. Tu uzetost ne uzrokuje slabost mišića, nego gubitak ili oštećenje t. zv. motornih predodžbi (pokretanja), koje su vezane uz ozlijeđeni dio velikoga mozga. Je li bolesnik zato izgubio i pojam gibanja udovima? Kako bi onda nastojao i želio se gibati? I s vremenom može opet steći te predodžbe pa će se i gibati. Nego mogao bi tko god reći: ipak su bolesniku ostale vidne (vizualne) slike gibanja, što ga je toliko puta vidio. Nije dakle čudo, da mu je ostao t. zv. »pojam« gibanja! Ali poznati su i slučajevi t. zv. duševne sljepoće,²⁶ kod koje nestaju vidne predodžbe, a bolesnik ima pojam o kretanju i može se pravilno kretati. Ako dakle čovjek može misliti i htjeti kretanje jednom bez motornih, a drugiput bez vidnih predodžaba, onda to očito znači, da misao na kretanju ili pojam kretanja nije ni jedna ni druga predodžba niti od njih sastavljena, nego nešto sasvim novo i različito od njih. Ako dakle dođe do ozlijeđe mozga, propadaju predodžbe ili eventualno i njihove veze s misli, koju nastoje izraziti. To može propasti, a misao još uvijek ostati. Kako se dakle smije logički zaključiti, da više nema ni misli?²⁶

Kad ne ide s predodžbama, materijalizam kuša sreću s riječima. Ti naši zagonetni doživljaji, što ih zovemo mislima (pojmovi, sudovi), imali bi zapravo biti tek riječi ili izrazi, kojima označujemo ta svoja stanja. Ali to ne mogu nikako biti glasovi i zvukovi, što ih ustima izvodimo, i što mogu na pr. i žicom putovati u velike daljine, jer je i previše očito, da je drugo taj vanjski glas, a sasvim drugo njegovo značenje. Kad slušamo govor u nama nepoznatom jeziku, čujemo glasove, ali ne hvatamo nikakovih misli. Ostao bi dakle tek »nutarnji govor« ili drugim riječima slike riječi, kojima, kako se veli, »mislimo«. Međutim usebno opažanje (refleksija) i znanstveni pokusi pokazuju, da u tom pogledu nema nikakove bitne razlike između slika riječi i ostalih predodžaba.²⁷ Misao ide svojim, a riječi ili izražaji svojim putem! Koliko puta nam je, što se veli, misao već na jeziku, ali ne nalazimo pravoga izraza! Misao već imamo, a onda se borimo za riječi. Ljudi, koji govore više jezika. višeput traže za svoju misao riječ u bilo kojem od njih pa ne mogu naći! Koliko puta moramo reći: »Nisam se dobro izrazio!« Sve to pokazuje, da se naše misli ne mogu poistovjetovati ni s riječima odnosno njihovim slikama. I, ako bi u takovim slučajevima bila u našoj svijesti kakova druga tvarna slika, to ništa ne mijenja na pravilnosti i zakonitosti našega zaključka. Jer i u tom slučaju moramo reći: naše misli nisu vezane ni s kojom određenom predodžbom i ni s kojom odrede-

²⁶ Vidi Fröbes, nav. dj., sv. II., str. 54.

²⁶ Logički naime slijedi u tom slučaju zaključak: ili su propale predodžbe ili veze njihove s mislima ili napokon i same misli ili dvoje ili sve troje od toga! Zaključak: više nema ni misli nikako ne slijedi; štoviše on je logički posve nedopustiv, ako se misli ne mogu vezati o tvar (mozak).

²⁷ Por. Fröbes, nav. dj., sv. I., str. 424. i dalje

nom riječi pa onda prema tome ne mogu biti ni predodžbe ni riječi nego nešto sasvim novo, različito od jednih i drugih!

Sve nam to pokazuje, da je materijalizam bitku izgubio. Ali to će se još jasnije pokazati, ako pogledamo, kako nam spiritualizam tumači misao i opće pojmove. Sjetimo se primjera s općim pojmom čovjeka ili trokuta! Spiritualizam umuje ovako: Navedena činjenica pokazuje, da razna bića ili predmeti postoje u našoj svijesti na sasvim nov način, posve različan od onoga, što ga imaju izvan nas. Moja misao ili pojam o čovjeku ne treba i ne zauzima nikakova prostora, zato nije velik ni malen, ni mršav ni debeo, a opet pristaje i jednom i drugom; njemu ne treba pa i nema nikakove vremenske mjere, zato nije ni star ni mlad, ni nejak ni u naponu snage, a opet pristaje i jednom i drugom. To je dakle nešto neprostorno i nevremensko; nešto, što je zbacilo sa sebe okove prostora i vremena pa zato nema i nikakovih osjetnih kvaliteta, kaošto su boje, oblik i sl. Moja je dakle misao ili moj pojam naprosto negacija onoga, bez čega se tvar, materija ne da ni zamisliti. Čak i jako hipotetički eter, o kojemu današnji fizičari ne vole ni govoriti, bezuvjetno traži prostornost, a odaje i rodbinsku oznaku svega materijalnoga — tromost, koja bez vremena i prostora jedva da ima smisla.

Ako je dakle moja misao negacija onoga, bez čega se tvar ili materija ne da ni zamisliti, onda je ona ne-tvarna ili drugačije isto rečeno — duhovna. No misao, kako smo vidjeli govoreći o aktualizmu i substancijanzmu, nije svoja i ne leti po zraku, nego je uvijek nečija, moja; ona je nošena od nekoga nosioca, od kojega potječe, o kojega se upire, i koji zna za nju. Tko je ili što je taj nosilac? To očito ne može biti tijelo, kad je ono vezano prostorom i vremenom i sapeto željeznim zakonom svega tvarnoga — tromašću. Nitko ne daje onoga, čega sam nema. Nosilac dakle naših misli, što smo ga već prije nazvali dušom, mora biti i sam oslobođen veriga prostora i vremena, izuzet od zakona tromosti, riječju — netvaran ili duhovan i prema tome različan od tijela.

Tako nas je spiritualizam logički — mislim, da je kod ovoga umovanja srce imalo jako malo posla! — korak po korak doveo do zaključka, da u nama ima duša, koja je netvarno ili duhovno i prema tome od tijela sasvim različito biće te uzročnik i nosilac naših netvarnih doživljaja. I sad razumijemo paradoksnu činjenicu svojih pojmova: to je manifestacija, očitovanje našega duha, naše duše, kojom ona odaje svoju narav, kaošto lav, lipa ili kamen očituju svojim svojstvima i svojim djelovanjem svako svoju prirodu.

Ali nisu naši pojmovi jedine činjenice, koje nose na sebi oznaku duhovnosti. Zamislimo se samo malko u to, što je svijest i što znači biti svijestan, što je uviđanje, što je sumnja, a što nijekanje. Sve su to naši nutarnji doživljaji, upravo putevi, kojima dolazimo do pojmova, sudova i zaključaka, do uvjerenja. Nije

li sve to neprostočno i nevremensko te prema tome netvarno, duhovno? Mogu li se na te naše doživljaje primjenjivati ikakove tvarne mjere; ima li uopće smisla govoriti o kilogramu svijesti, o metru nijekanja, o litri uviđanja?

Nego mogao bi tkogod reći: Nema smisla govoriti niti o kilogramu maštanja i metru gledanja, pa bismo prema tomu mogli zaključiti, da su i to netvarni doživljaji, koje onda imaju i životinje! Kilogram, litra i metar, koje smo uzeli za primjer, ne dolaze, istina, ni tu u obzir, ali zato ima drugih tvarnih mjera, koje se mogu primijeniti na te doživljaje, što su nam zajednički sa životinjama. To najbolje dokazuje psihofizika, koja izravno mjeri jačinu podražaja na naše organe, da onda njome neizravno odredi veličinu ili jačinu naših osjetnih doživljaja.²⁸ Metnem li na pr. pred čovjeka normalna vida svjetiljku, ja mogu točno odrediti i znati, što on vidi; ja znam, da će imati to jasniju sliku, što je svijetlo jače ili svjetiljka bliže; ja mogu pokusom ustanoviti ili izračunati minimum osvjetljenja, ispod kojega, te maksimum, iznad kojega više ne može svjetiljke bilo jasno bilo uopće razabrati; ja mogu znati, kakove će predodžbe bilo utisnuti bilo izazvati gledanje svjetiljke u čovjeku. Sve je to određeno uzročnim lancem, što po zakonu tromosti povezuje te osjetne doživljaje s vanjskim predmetima i tjelesnim organima. Zato je kod tih doživljaja moguće barem neizravno mjerenje.²⁹ Ali kako je s mišljenjem toga čovjeka, pred kojega sam metnuo svjetiljku? Mogu li ja točno reći, što će on misliti? Ta on može misliti, zar ne, na pr.: zašto mi ovaj pokazuje tu svjetiljku; ili koliko ima svijeća; ili od čega je napravljena; u kojem je stilu; tko ju je napravio; ili čak o vrstama rasvjete i njezinoj povijesti, o umjetnom obrtu ili rudarstvu, i tko bi sve izbrojio, na što on može kraj te svjetiljke doći. Tu više nema računa! Ili mogu li reći na pr., da je moj pojam, moje shvaćanje svjetiljke to jasnije, što je jače svijetlo? Ili da kratkovidan čovjek, koji jedva vidi matematičke formule, što ih baca na papir, slabije razumije matematiku negoli onaj, koji ih vidi dobro? Tu je dakle već sasvim pukao onaj uzročni lanac, što nas veže s materijalnim svijetom, tu je već izgubio moć zakon tromosti. Mojih misli i mojega uviđanja ne određuje i ne mjeri nikakav tvarni činilac niti ih pokreće osjetna spoznaja, nego one idu svojim vlastitim putem i razvijaju svoju vlastitu inicijativu. Tom inicijativom čak okreću pravac uzročnosti, pretvaraju tvornu uzročnost u svršnu, pokreću mojim osjetnim proživljajima i određuju pravac zbivanja u vanjskom svijetu; one stvaraju, izumljuju! To je stvaralačka snaga ljudskoga duha, koji hiljade i milijune

²⁸ O psihofizici vidi Fröbes, nav. dj., sv. I., str. 462. i dalje.

²⁹ Zato osjetni život ostaje u okviru vremena i prostora, tromosti i mjere, ali zato i njegov nosilac ili uzročnik životno počelo u životinja, životinjska duša ostaje konfinirana u tom istom okviru; bez tvari (materije) i izvan nje nema joj opstanka, ona ne može preživjeti svojega organizma.

bića skuplja u svojoj jednoj jedinjoj misli (kao u pojmu čovjeka na pr.) i obratno u jednoj jedinjoj stvari nalazi tisuće momenata i stvarnosti (kao u ovoj svjetiljci!). To je snaga duha, koji dopire iznad dohvata vremena i prostora, kako nam to svjedoče misli o apsolutnoj Istini, Dobroti i Ljepoti, o Vječnosti i Neizmjernosti; snaga, koja čak i ono, što je vremensko i prostorno, trga iz naručaja prostora i vremena i shvaća na nadvremenski i nadprostorni način!

DAKLE!

Iz tih eto činjenica zaključuje spiritualizam s pravom, da u nama živi biće ili substancija — zovemo je dušom! — koja nije okovana lancima vremena i prostora niti podvrgnuta zakonu tromosti nego je negacija svake tvari te izvan dohvata njezine uzročnosti, riječ u jednu: da je naša duša duhovna, netvarna substancija! Smijemo dakle sa sigurnošću zaključiti, da je neodržljiva teza aktualističke i materijalističke filozofije, a da je u pravu spiritualistički substancijanizam. Stoga možemo sa sigurnošću odgovoriti i na pitanje, što je naša ljudska duša: Ona je spiritualna substancija, t. j. ona je samostalno, duhovno ili netvarno, od tjelesa različito biće, koje je izvorom i nosiocem i vlasnikom osobito naših viših duševnih radnja, naših duhovnih proživljaja!

I nehotice nam se ovdje nameću dvije kratke refleksije! Taj se strogo logički znanstveni rezultat slaže s običnim shvaćanjem i općim uvjerenjem ljudi. To nam pokazuje, da ne smije znanosti biti svrha okrenuti sve naopako, do čega čovjeka dovodi prirodna logika; da znanost mora imati vrlo jakih i važnih razloga, kad misli, da mora odstupati od zaključaka ili izvoda, koji se svakom normalnom čovjeku snagom iskonske logike upravo nameću. Jer nema druge logike za obični život, a druge za znanost i za one, koji se njome bave, nego je isti razum u sviju. To je jedno. A drugo je ovo: filozofijska istina, da je naša duša duhovna substancija, jest uzvisina, s koje puca novi pogled na svijet i život, s koje se širi obzorje u neizmjernost. Jedino onda ima smisla pitati, ima li kakav život poslije smrti, ako je duša duhovna substancija. Možda će biti prilike u »Životu« koju i o tom reći. Ali ta je istina i silan izvor neslomljivosti i čvrstoće i posred najtežih prilika. Upravo Arhimedova točka, koja vlada svijetom, a koje ne obara ništa. Ako je duša netjelesna, duhovno biće, tada joj ne može nauditi ni ubojito oružje, niti je može raznijeti bomba; nje tada nije moguće osvojiti ni ognjem ni mačem, terorom ili nasiljem. Jer ona kliče sa starim pjesnikom: »fractus si illabatur orbis, impavidum ferient ruinae — ako se i svijet slomljen sruši, ranit će me ruševine, ali slomit, zastrašit ne će!« To je glas duše, koja je duhovna, netvarna, netjelesna substancija!

K. Grimm D. I.